

Віталій ЛЯХ

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО І ПОШУКИ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Спираючись на розробки теоретиків інформаційного суспільства (Д.Белл, Е.Тоффлер, М.Кастельс, П.Хіманен), автор досліджує проблему пошуку нової освітньої парадигми. Суспільство інформаційної доби вимагає людей нової форми, здатних діяти креативно в умовах різноманітності, в ситуаціях, що постійно змінюються. Задля їх підготовки потрібно змінити не тільки формальні умови (як-то розвиток системи університетів), але й перебудувати систему освіти змістовно. Швидкоплинність змін у лоні зростаючого різноманіття потребує постійного оновлювання знань і системи навчання. Яким чином навчити студентів постійно навчатися? Як потрібно перебудувати «невидиму» частину навчання або «прихований навчальний курс»? Як допомогти розвинути спроможність адекватно, тобто креативно та інноваційно, реагувати на виклики епохи змін. Автор окреслює простір пошуку відповідей на ці запитання, залучаючи поняття «дух інформаціоналізму», «інформаційно-технологічна парадигма», «хакерівська культура», «хакерівська етика», «ідеологія свободи» тощо.

Нині більшість країн світу вважає бажаною для себе метою становлення й утвердження інформаційного суспільства. Деякі з них вживали відповідних заходів, сподіваючись наблизити очікуване майбуття. Зокрема, Японія ще в 1980 році створила відповідний науковий заклад — «Інститут інформаційного суспільства».

Того самого року американський соціолог і футуролог Е.Тоффлер надрукував бестселер «Третя хвиля», на основі якого трохи згодом у Великобританії було знято фільм, головні положення цієї книги навіть увійшли в деякі урядові програми.

У Фінляндії, яка на сьогодні займає передові позиції у побудові інформаційного суспільства, в останні два десятиріччя минулого століття здійснювалася відповідна політика, зорієнтована на формування переду-

мов становлення нового суспільства. Зокрема, було створено декілька потужних університетів, які мали підготувати кадри для майбутніх перетворень в економіці. Науково-дослідні інститути та міністерства були зобов'язані друкувати звіти, які б містили можливі сценарії подальшого розвитку країни.

Відомий теоретик інформаційного суспільства М.Кастельс про політику фінського вищого законодавчого органу зазначає: «Від початку 1990-х років парламент навіть вимагає від уряду подавати так званий Звіт про майбутнє, – і це єдиний парламент у світі, який має окремий Комітет з майбутнього» [3, 154–155]. Успіхи Фінляндії в цьому плані найбільш вражаючі. Разом із США вона веде вперед у царині інтернет-статистики за кількістю хостів на душу населення та за розміром частки користувачів Інтернету щодо загальної чисельності населення. Найбільш відомими брендами в цій країні є мобільна телекомунікаційна компанія Nokia та операційна система з відкритим кодом доступу Linux, яка виступає конкурентом всесвітньо відомої операційної системи Microsoft.

Втім, як зауважує Кастельс, сьогодні у зв'язку з глобалізацією більшість країн світу втягнуті в цей процес інформатизації і формування інформаційної економіки. Зокрема, на його думку, «Японія, Іспанія, Китай, Бразилія, так само як Сполучені Штати, є сьогодні і будуть ще більшою мірою в майбутньому інформаційними суспільствами в тому сенсі, що ключові процеси генерування знань, економічної продуктивності, політичної/військової потужності і засобів комунікації вже глибоко трансформовані інформаційною парадигмою і пов'язані з глобальними мережами багатства, влади і символів, що працюють у межах такої логіки» [2, 42].

Отже, поняття «інформаційне суспільство» виражає ідею становлення нового соціально-економічного порядку, який приходить на зміну індустріальному суспільству, і пов'язується з розгортанням інформаційно-технологічної революції, поширюваної на всі сфери соціальної і економічної діяльності. Попередні визначення нового типу суспільства не були так чітко прив'язані до терміна «інформація»: вживалися назви «нове індустріальне суспільство» (Р.Арон), «постіндустріальне суспільство» (Д.Белл), «технотронне суспільство» (З.Бжезінський), «суперіндустріальне суспільство» (Е.Тоффлер) та ін.

Усі ці підходи спиралися на положення, що людство послідовно проходить певні стадії свого розвитку: від аграрного суспільства до індустріального і далі до якоїсь нової фази, яку можна умовно визначити як постіндустріальне суспільство. Отже, починаючи з середини 70-х років ХХ століття суспільствознавці інтенсивно досліджують ознаки, специфіку та виміри нового суспільства. Однією з перших спроб охарактеризувати його специфічні риси було дослідження американського соціолога Д.Белла, автора відомої книги «Прихід постіндустріального суспільства» (1973). На його думку, поняття постіндустріального суспільства має п'ять таких вимірів, які визначають його специфіку:

— економічний підрозділ, в якому відбувається перехід від товаровиробляючої до обслуговуючої економіки;

— поділ населення за родом занять — в новому суспільстві маємо кількісне переважання професійно-технічного класу над іншими;

— виникає новий осьовий принцип, за якого провідна суспільна роль належить теоретичному знанню як джерелу нововведень і політичних формулювань;

— чітко виражена орієнтація на майбутнє — планування і контролювання технологічного зростання;

— у сфері ухвалення рішень — створення нової «інтелектуальної технології» [12, 208].

Пізніше в роботі «Соціальні рамки інформаційного суспільства» (1980) Д.Белл вирізняє три ключові аспекти постіндустріального суспільства:

1) перехід від індустріального до сервісного суспільства;

2) вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій;

3) перетворення нової «інтелектуальної технології» у ключовий інструмент системного аналізу та теорії прийняття рішень [6, 330].

Серед згаданих специфічних рис нового суспільства привертає увагу зроблений Беллом акцент на провідній ролі теоретичного знання, в якому дослідник убачає причину майбутніх основоположних соціальних змін. Знання, звичайно, конче необхідне для будь-якого суспільства. Тоді у чому ж полягає специфіка його функціонування в постіндустріальному суспільстві?

На це питання Белл відповідає: «Те, що стає вирішальним для організації рішень і спрямування змін, так це центральне місце теоретичного знання — першість теорії над емпірією і кодифікація знання в абстрактну систему символів, котрі, як і в будь-якій аксіоматичній системі, можуть використовуватися для висвітлення багатьох відмінних одна від одної і різноманітних ділянок досвіду» [11, 214]. Йдеться про те, що теоретичні узагальнюючі принципи застосовуються до таких сфер діяльності, які раніше були надбанням емпіричного досвіду, — до економіки, технічних винаходів, політики, сфери прийняття рішень та ін.

Втім, слід зазначити, що таке розуміння теоретичного знання ще не дає підстав розглядати постіндустріальне суспільство як інформаційне. І хоча сам Белл у назві своєї книги 1980 року [6] визнавав, що інформаційне суспільство — це фактично синонім постіндустріального, в його позиції не зовсім чітко визначено ті специфічні риси (пов'язані з новою роллю інформації), які й становлять фундамент інформаційного суспільства.

Аналізуючи специфіку постіндустріального суспільства, Белл стверджує, що його розуміння постіндустріального суспільства стосується передусім змін у соціальній структурі, тобто того способу, згідно з яким пере-

творюється економіка і трансформується система зайнятості. Тому він більше уваги приділяє різним порівняльним таблицям, які показують, як змінюється структура зайнятості, які новоявлені кількісні параметри сповіщають про наближення постіндустріального типу суспільства. Він навіть чітко визначає часову точку переходу до нової фази розвитку: 1956 рік, коли кількість «білих комірців» (тобто працівників вищої кваліфікації) почала переважати кількість «синіх комірців» (робітників нижчого рівня). Втім, саме такий підхід, можливо, і став причиною того, що якісну специфіку постіндустріального суспільства не було виявлено належним чином.

Американський соціолог і футуролог Е.Тоффлер розробив концепцію розвитку людської цивілізації у вигляді трьох хвиль – аграрної, індустріальної і суперіндустріальної. Свої погляди він виклав у книзі «Третя хвиля», хоча в цілому його концепція представлена в трьох книгах: «Футурошок» (1970), «Третя хвиля» (1980) і «Зміщення влади» (1990), які складають трилогію. Основну увагу тут приділено переходу від індустріального типу суспільства до постіндустріального або «суперіндустріального». За Тоффлером, індустріалізм являє собою певний вид цивілізації зі своїм особливим типом розвитку, ставленням до навколишнього середовища, способом життя, ціннісними пріоритетами та орієнтирами. Він характеризується монолітною структурою, централізацією, одноманітністю, монотонною працею, відчуженням людини і екологічними бідами. Тобто вищеозначені характеристики сформували цивілізацію індустріалізму, позначаючись не лише на сфері матеріального життя, а й на сфері свідомості, духовних явищах суспільства.

Цивілізація «третьої хвилі», перші паростки якої наводить Тоффлер у своїй книзі, докорінно відрізняється від капіталізму періоду «індустріалізму», основні регулятивні принципи якого не спрацьовують у період переходу суспільства до економіки самообслуговування. У попередній період шість взаємопов'язаних принципів – стандартизація, синхронізація, централізація, спеціалізація, концентрація й максимізація – програмували поведінку людей, цементували суспільство на всіх рівнях, починаючи з виробництва й закінчуючи сферою сім'ї, дозвілля, міжособових стосунків та ін. Проте поява нової наукової технології, реорганізація виробництва на основі впровадження новітніх досягнень науки й техніки привели в рух «третю хвилю» розвитку цивілізації, яка руйнує всі шість принципів попередньої економіки і змінює їх на протилежні. Відповідно утворюється більш різноманітна реальність, яка вимагає змін як від самої людини, так і від усіх суспільних інституцій.

Як писав Е.Тоффлер в іншій праці, «все більшою мірою люди усвідомлюють, що навколо нас формується нова культура. І справа не лише в комп'ютерах... Це нові установки стосовно праці, статі, нації, дозвілля, авторитетів тощо» [7, 286]. Звідси випливає, що перетворення у виробничо-економічних та науково-технічних сферах слід описувати в контексті загальнокультурних змін, які перевизначають параметри функ-

ціонування нового суспільства. Можна сказати, що суперіндустріальне суспільство характеризується новими соціокультурними настановами. Якщо, за висловом Тоффлера, технологія «другої хвилі» сприяла різноманітності й уніфікації, то технологія «третьої хвилі» забезпечує різноманітність. Причому різноманітність виявляється не лише в галузі економіки, а й у сфері культури, психосфері, в усіх підсистемах суспільства.

Зрештою, постає проблема адекватного реагування на лавину змін, які супроводжують становлення нового типу цивілізації. Ще в попередній своїй праці «Футурошок» Тоффлер досить гостро ставив питання про необхідність завчасного пристосування до тих змін, які відбуваються в усіх сферах суспільства «другої хвилі». У наступній книзі він зазначає: «Щоб реконституувати демократію в термінах Третьої хвилі, нам слід відмовитися від просякнутого страхом, але хибного розуміння, що більше розмаїття автоматично привносить більшу напруженість та конфлікт у суспільство. Насправді ж..., якщо ми матимемо відповідні суспільні правила поведінки, розмаїття може сприяти надійній і стабільній цивілізації» [4, 373]. Небажання щось змінювати може спричинити лише загострення конфліктів. Тому, на його думку, адекватною має бути така відповідь, яка забезпечувала б створення нових інституцій, чутливих до швидких змін, що весь час будуть кількісно збільшуватися.

Отже, головною ознакою суспільства з новою економікою є зростання різноманітності, яка зачіпає все: від способів життя і виробленої продукції до технології та засобів інформації. Зрештою, розмаїття є передумовою для виживання будь-якої складної системи. Нове розмаїття потребує більш виважених рішень, а це означає, що бізнесу, щоб бути успішним, потрібно все більше відомостей і знання. Але прискорення змін також призводить до того, що все знання – про технології, споживачів та інші бізнесові чинники – стає нетривким, мінливим. Тобто запас знань, даних, навичок перебуває в стані постійної трансформації: застарівання і поновлення. Отже, освіта і навчання перетворюються на центральні підвалини розвитку економічної ефективності. Звідси Тоффлер робить багатозначний висновок: «І соціальна справедливість, і свобода нині чимраз дужче залежать від способу, в який кожне суспільство вирішує три питання – освіти, інформаційних технологій (включно зі ЗМІ) та свободи самовираження» [5, 440]. І далі він вказує на значення цього питання для сфери політики: «Зрештою, якщо сутністю нової економіки виступає знання, то демократичний ідеал свободи самовираження мусить із периферійного питання обернутися на чільний пріоритет політики» [5, 441].

Тоффлер звертає увагу передусім на економічний чинник, що стимулює перехід до свободи самовираження. Нова економіка потребує розвинутих людських якостей: здатності продукувати нові ідеї, фантазії, уяви, інтуїції, комунікабельності тощо. А ці якості і становлять підґрунтя свободи самовираження. Тож, як зазначає Тоффлер, «боротьба за вільне са-

мовираження, що колись належала до компетенції інтелектуалів, стає предметом зацікавленості всіх тих, хто воліє економічного поступу. Подібно до адекватної освіти та доступу до нових інформаційних засобів, свобода самовираження наразі є вже не політичною примхою, а умовою конкурентоспроможності державної економіки» [5, 443]. Тобто економічна необхідність створює передумови для реалізації свободи.

В цілому позицію Тоффлера можна оцінити як певну спробу побачити тенденції розвитку, виходячи з запропонованої ним схеми накопчування та взаємодії різних хвиль розвитку людської цивілізації. Підґрунтям для такої трансформації є зміна парадигм, коли на місце попередніх принципів функціонування суспільства приходять нові, із протилежним значенням. Такий підхід дає змогу Тоффлеру вбачити у тих змінах та складнощах, якими позначалося становлення інформаційного суспільства, не просто збільшення непорозумінь чи збільшення хаосу, а певну тенденцію, яку потрібно враховувати і, відповідно, приймати адекватні рішення.

Подальші праці західних дослідників, присвячені аналізу інформаційного суспільства, є більш ґрунтовними і докладнішими. Так, відомий соціолог і спеціаліст у галузі інформаційно-комунікативних технологій М.Кастельс, основна праця якого має назву «Зростання мережевого суспільства» (1996), дає всебічний аналіз попередніх концепцій постіндустріалізму. Зокрема, аналізуючи співвідношення між концепцією постіндустріалізму (поданою Д.Беллом у його книзі) і специфічними рисами інформаційного суспільства, він робить щодо попередньої концепції деякі застереження і зауваження. Зокрема, такі: коли розроблялася теорія постіндустріального суспільства, економіка розвинутих країн світу справді спиралася на максимальне застосування знання та інформації, але це все ще була економіка індустріалізму. Тому, на думку Кастельса, потрібно перенести фокус аналізу з постіндустріалізму на інформаціоналізм. Мовляв, суспільство є «інформаціональним» тому, що воно «організує свою виробничу систему навколо принципів максимізації продуктивності, яка ґрунтується на знанні, завдяки розвитку і поширенню інформаційних технологій, створює передумови для їх використання (в першу чергу людські ресурси і комунікаційну інфраструктуру)» [2, 202].

Кастельс навіть розрізняє терміни «інформаційне суспільство» і «інформаціональне суспільство», намагаючись цим підкреслити специфіку того типу суспільства, який прийшов на зміну індустріальному. Він пише: «Я використовую терміни «інформаціональне суспільство» і «інформаціональна економіка» для того, щоб точніше охарактеризувати теперішні трансформації, це, за певних міркувань, впливає з того, що інформація і знання важливі для наших суспільств» [2, 43]. При цьому уточнює, що інформація і знання завжди відігравали важливу роль в розвитку суспільства, навіть за доби Середньовіччя. Тому термін «інформаціональне» звертає увагу на «атрибут специфічної форми соціальної

організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, генерування, обробка і передавання інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади» [2, 42].

Втім, це розрізнення мабуть не є принциповим, оскільки в працях, написаних значно пізніше, Кастельс не акцентує на цьому розрізненні. Він починає говорити про «мережеве» суспільство, де інформаціоналізм та технологічна революція дають новий імпульс для соціально-економічного розвитку. Тобто стала зрозумілою економічна база інформаційного суспільства, і це дозволило говорити про специфіку нової економіки, яка включає не лише інформаційно-комунікативну компоненту, а й сукупність інших вимірів суспільного життя).

Інше зауваження Кастельса стосується визначення економіки інформаційного суспільства, яку Белл характеризував як економіку послуг. На його думку, термін «послуги» є неоднозначним, і охоплює все, що не входить у сільське господарство, промисловість, будівництво і комунальні підприємства. Тому економіка послуг не містить чітко вираженої компоненти, в якій можна було б убачити ознаку постіндустріального суспільства.

М. Кастельс зазначає щодо цього, що в інформаційному суспільстві виникає нова технологічна парадигма, коли відбувається перехід від технології, яка використовує дешеві енергоресурси, до технології, яка використовує дешеву інформацію. Причому це не просто використовуване знання, а таке, що орієнтоване на продукування нового знання. Тобто створюються технології, призначення яких полягає у переробленні самої інформації, а не в її застосуванні до якогось технологічного винаходу.

Відповідне застереження Кастельс робить і щодо виникнення в постіндустріальному суспільстві нової професійної структури (переважання професійно-технічного класу над іншими). Він посилається на аналізи деяких дослідників, за якими одночасно із зростанням професійно-технічної еліти маємо збільшення кількості непрофесійних послуг, які не потребують високої кваліфікації працівників. Тобто відбувається своєрідна поляризація суспільства внаслідок розмивання середнього класу.

На відміну від Д.Белла, який намагався визначити нові абрисы соціальної структури постіндустріального суспільства, Кастельс спирається на ідею інформаційно-технологічної парадигми, яка дає змогу осмислити сутність нинішньої технологічної трансформації у її взаємодії з економікою і соціумом. Він вирізняє п'ять ключових елементів цієї парадигми, які, разом узяті, становлять фундамент інформаційного суспільства.

Головна характеристика нової парадигми полягає в тому, що інформація є її сировиною, причому специфікою цієї технології є те, що вона зорієнтована на опрацювання самої інформації.

Друга риса нової технології полягає в її всеохопності. Вона пов'язана з тим, що інформація міститься в будь-якій діяльності людини, пронизує всі процеси нашого індивідуального і колективного існування.

Третю характеристику нової інформаційної технології Кастельс убаचाє у мережевій логіці. Як з'ясувалося, морфологія мережі найкращим чином пристосована до зростаючої складності взаємодій та непередбачуваних форм і способів розвитку, коли вдається поєднати структуроване і неструктуроване.

Четверта особливість полягає в тому, що інформаційно-технологічна парадигма ґрунтується на гнучкості, що дає змогу безперервно модифікувати і перегруповувати її компоненти. Втім, застерігає Кастельс, ця особливість може бути як корисною, так і нести в собі репресивну тенденцію.

П'ята характеристика цієї технологічної революції – зростаюча конвергенція конкретних технологій у єдину високоінтегровану систему. Маємо посилення взаємодії між мікроелектронною і біологічною революціями.

В цілому інформаційно-технологічна парадигма демонструє велику потужність і здатність до відкритості, до постійних модифікацій.

Хоча Кастельс цю технологічну парадигму називає основою інформаційного суспільства, він все ж не вважає, що це і є його ознака, особливість його соціальної структури. Не існує єдиного взірця інформаційного суспільства, є лише певний тренд, певна сукупність характеристик, які засвідчують можливість входження в систему інформаціоналізму. Однак кожна країна може обрати свої способи розвитку, які можуть відрізнятись від інших моделей розвитку. Так само, як існувало багато варіантів капіталістичної економіки, мають існувати різні способи входження в інформаційне суспільство. Тобто існує багато різновидів інформаційного суспільства. Саме такий висновок робить Кастельс у роботі, присвяченій становленню фінської моделі інформаційного суспільства [3].

Кастельс стверджує, що адекватно зрозуміти інформаційне суспільство можна лише в «плюралістичній перспективі, яка зводить разом культурну ідентичність, глобальну мережу і багатовимірну політику» [2, 48]. Багатовимірність і плюралізм нового суспільства дали підставу деяким дослідникам порівнювати інформаційне суспільство з постмодерном, який якраз і виходить з плюралістичності як фокусу сучасного осмислення дійсності. Втім, дослідники, які обстоюють ідею постіндустріального суспільства, здебільшого мають за мету продовження і подальшу розбудову модерну і не є послідовними прихильниками постмодерну.

Зокрема, німецький фахівець В.Вельш, роблячи таке порівняння, зазначає, що навіть Д.Белл, засновник концепції постіндустріального суспільства, не вважав розмаїття позитивним надбанням нового суспільства. Так, хоча на думку останнього, на відміну від індустріального суспільства, яке відзначалося своєю монолітністю, постіндустріальне суспільство розділяється на три відокремлені сфери – економіку, політику, культуру, все ж у цьому він убаचाє не можливість для подальшого розвитку суспільства, а джерело майбутніх потрясінь (про що, зок-

рема, йдеться у його книзі – «Культурні суперечності капіталізму»). Тому, на думку Вельша, Белл є, швидше, «заангажованим плюралістом», аніж послідовним постмодерністом, оскільки визнає гетерогенність лише в сфері культури. Однак, як вважає Вельш, «це не просто культурна, а взагалі фундаментальна плюральність між різними системами орієнтації та сферами організації» [8, 46].

Відомо, що перші спроби визначити специфіку інформаційного суспільства були пов'язані переважно з акцентуванням уваги на ролі інформаційно-технологічної компоненти в розвитку суспільства. Однак для розбудови інформаційного суспільства мають велике значення і соціокультурні передумови, які і дають змогу відбутися новим економічним трансформаціям. За аналогією з веберівським терміном «дух капіталізму» Кастельс називає ці соціокультурні передумови «духом інформаціоналізму».

Нагадаємо, що в концепції Вебера тим способом життя, який сприяв народженню капіталізму і підтримував його, була «протестантська етика» (це, так би мовити, морально-етичний фундамент капіталізму). Однак згодом така система цінностей зазнала певних трансформацій. Зокрема, суспільство «масового споживання» навпаки культивувало гасло: «Споживати якомога більше». У підсумку виник певний дисонанс між регламентацією і дисципліною на виробництві і закликом бути максимально розкутим у сфері дозвілля й споживання. Зрештою, наприкінці 1960-х років виник рух «нових лівих», який набув досить значного поширення майже в усьому світі.

Деякі західні соціологи пов'язують появу цього явища з крахом системи цінностей «індустріального суспільства», основу якої становила система самообмежень, яка заохочувала дисципліну, винагороджувала слухняність, підтримувала ієрархічну структуру суспільства. Щодо неї Д.Белл зазначав, що в цей час зазнала краху система світогляду, яка базувалася на цінностях «протестантської етики». «Протестантська етика та пуританські звичаї, — писав він, — були тими кодексами, які підкреслювали значення роботи, тверезості, ощадливості, сексуальних обмежень та всіляких заборон щодо життя. Вони визначали природу моральної поведінки і соціальної респектабельності. Постмодерністську культуру 60-х років, оскільки вона називала себе «контркультурою», тлумачили як виклик протестантській етиці, як таку, що сповіщає про кінець пуританізму і йде в останню атаку на буржуазні цінності» [9, 55].

Кастельс теж намагається визначити те морально-етичне підґрунтя нової економічної системи, яке дає їй змогу функціонувати в якості інформаційно-комунікативної парадигми. У «Інформаційній добі» Кастельс зазначає, що «насправді існує спільний культурний код у різноманітних облаштуваннях мережевого підприємства. Він складається з багатьох культур, багатьох цінностей, багатьох проектів, які приходять на думку і надають дані для вироблення стратегій різних учасників мереж,

змінюючись з таким же темпом, що й учасники мереж... Це справді культура, але культура ефемерного, культура кожного стратегічного рішення, радше клаптикова ковдра, зшита з досвіду й інтересів, аніж хартія прав і обов'язків» [2, 197]. На думку дослідника, це багатолика віртуальна культура, яку важко визначити однозначно.

Втім, у пізніших працях Кастельс дещо змінює свою позицію. Зокрема, в праці «Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель» (2002), написаною ним разом з фінським ученим Пекка Хіманен (який видав 2001 року книгу під назвою «Хакерівська етика і дух інформаційної доби»), він не тільки погоджується з терміном останнього щодо «хакерівської етики», але й присвячує окремий параграф питанню зіставлення «протестантської етики» і «хакерівської етики», яку він тепер вважає «духом мережевого суспільства».

Втім, зауважимо, що Кастельс і раніше звертав увагу на роль молоді у розбудові Інтернету, а саме на ті цінності свободи, індивідуальної інновації і підприємництва, які походили із культури кампусів 60-х років ХХ ст. Цей потяг до свободи самовиявлення був яскраво виражений у настановах і гаслах представників руху «нових лівих», таких як: «Забороняється будь-що забороняти!», «Вся влада уяві!» та ін. Згодом ці настанови втілювалися в положеннях «контркультури», яку Д.Белл вважав саме «культурою» постіндустріального суспільства.

На думку Кастельса, притаманний молодіжному руху дух гри, творчості, імпровізації став підґрунтям для формування інноваційного середовища, цієї серцевини розвитку й поширення інформаційного суспільства, в якому головним джерелом росту продуктивності є інновація. Зокрема, він зазначає, що «попри вирішальну роль військового фінансування й ринків у стимулюванні розвитку електронної промисловості на ранніх етапах, у період 1940—1960-х років, технологічний розквіт, який розгорнувся на початку 1970-х, можна певною мірою порівняти з культурою свободи, індивідуальної інновації й підприємництва, що виростили з культури американських кампусів 1960-х років» [2, 29].

Отже, перед суспільством інформаційної доби постає завдання підготовки людей нової формації, здатних до креативності, здатних діяти в умовах різноманітності, в умовах ситуацій, що постійно змінюються. Щодо цього Кастельс зазначає, що для підготовки інноваторів необхідно мати *освічених людей, відповідне фінансування та культуру інновацій*. Отже, державі слід потурбуватися про розвиток системи університетів. Але це лише формальна передумова для підготовки освічених людей. Потрібно ще й змістовно перебудувати систему освіти.

На відміну від попередньої освіти доби індустріалізму, яка вимагала міцного засвоєння певної суми знань з тим, щоб вміти застосовувати їх на виробництві, інформаціональна економіка вимагає нової парадигми освіти. В інформаційному суспільстві знання повсякденно змінюється. І справа не лише в появі комп'ютерів та більш відкритого доступу спожи-

вачів до інформації. Йдеться про те, що в суспільстві відбувається швидке застарівання знань, традиційні навчальні дисципліни занепадають, натомість виникають нові галузі знання. Тому виникає необхідність постійно оновлювати систему навчання. Головним стає питання: яким чином привчити студентів до постійного навчання, передати їм своєрідну теорію навчання?

Інший аспект цієї проблеми пов'язаний з тим, що маємо перебудувати і «невидиму» частину навчання, або за висловом Е.Тоффлера, «прихований курс навчання». Останній наводить характеристики «відкритого» і «прихованого» курсу навчання за добу індустріалізму: «Організована на фабричний зразок, загальна освіта давала навички читати й писати, навчала початків арифметики, історії та інших предметів. Це був «відкритий курс навчання». Але під ним лежав невидимий або «прихований курс навчання», що був набагато головнішим. Він складався і таким залишається й тепер у більшості індустріальних держав, з трьох курсів: пунктуальності, вміння підкорятися й уміння виконувати механічну, одноманітну працю» [4, 35—36]. Тобто таким чином з молодих людей формували податливу, керовану робочу силу.

Видатний американський філософ Джон Д'юї ще в 30-х роках минулого століття відзначав недоліки попередньої школи: «Навчання – це переймання того, що вже накопичено в книгах і в головах старших. Крім того, знання вважаються статичними. Вони подаються як остаточний результат, при цьому мало уваги приділяється шляхам їх виникнення чи змінам, які обов'язково з'являться в майбутньому» [12, 22]. Відзначаючи відмінності між вимогами в традиційній і новій школі Д'юї писав, що «насаджуванню згори там (в новій школі. – В.Л.) протиставляється вираження і розвиток індивідуальності, внутрішній дисципліні – свобода дій; навчанню за допомогою книг і вчителів – навчання досвідом...» [12, 22]. Зрештою, він ставить наголос саме на необхідності культивувати у молоді свободу самовираження: «Ми повинні відмовитися від застосування гамівних сорочок і кайданів, якщо ми хочемо, щоб особи розвивали в собі зародки інтелектуальної свободи, без якої ми не матимемо впевненості у справжньому і безперервному розвитку» [12, 57].

Звичайно на той час такі заклики виглядали не тільки незвично, але й несвоечасно. Дух індустріалізму продовжував панувати до кінця 60-х років ХХ століття. Тому лише з появою постіндустріальної реальності нові підходи до навчання актуалізувалися і постали на порядку денному. До того ж свобода в постіндустріальному суспільстві потребує нового виміру – відбувається перехід від забезпечення *формальних* умов свободи (свободи слова та ін.) до *змістовних* її характеристик (свободи самовираження, самоактуалізації тощо). Тобто має значення здатність людей творити, спроможність адекватно реагувати на ті виклики, які виникають в лоні зростаючого різноманіття. Певною мірою від цього залежить виживання як окремих суспільств, так і людства в цілому. Сама соціокультур-

на та економічна реальність вимагає таких суб'єктів діяльності, які мають навички працювати в умовах різноманітності.

Більше того, як зазначає Тоффлер, «чим ближче просувається суспільство до надсимволічної економіки, тим більше важить дозвіл на вельми широкий діапазон розбіжностей та свобода самовираження. Що міцніше уряд придушує або охолоджує цей рясний і вільний потік інформації, даних та знання (включно з ідеями, інноваціями та навіть політичними незбіжностями), то дужче він уповільнює перехід до нової економіки» [5, 442]. Тобто стара бюрократія, яка звикла працювати в умовах одноманітності, може стати на заваді становленню інформаційного суспільства. (До речі, М.Кастельс також зазначав, що «бюрократія – це ворог інновації».)

При цьому велике значення має доступ до інформації, можливість ознайомлення людей з якомога ширшою базою даних. Мається на увазі, що зростання багатства залежить від того, що переважна кількість працівників виробництва має бути здатною творити будь-що – від ескізів нової продукції до нової комп'ютерної логіки, метафор, наукових знахідок і теорій пізнання. Саме тому такого значення набувають проблеми освіти, її перебудови. Як вже зазначалося, попередня система освіти була зорієнтована на формування дисциплінованого працівника масового виробництва, здатного розв'язувати типові виробничі завдання.

Натомість освіта, що обслуговуватиме інформаційну економіку, має бути спрямована на підготовку творчого працівника, з розвиненою уявою і інноваційним підходом до поставлених завдань. (Звичайно, і в попередній системі навчання були окремі педагоги, які намагалися розбудити в учнях здатність творчо мислити, але, як правило, це – винятки, які не могли зламати загальної тенденції.) Саме в умовах інформаційного суспільства нова парадигма освіти стає пріоритетною, визначальною. Як зазначав щодо цього Тоффлер, «знаковим є те, що освіта являє собою пріоритетну галузь не для самих лише батьків, учителів і жменьки реформаторів-освітян, а й для розвинених секторів бізнесу, позаяк його лідери дедалі частіше визнають зв'язок між освітою та глобальною конкурентоспроможністю» [5, 441]. Тобто виникає новий альянс між інтелектуалами і підприємцями.

Отже, з одного боку, майбутня виробнича система потребує все більш індивідуалізованих, креативно налаштованих працівників, а з іншого – людина одержує могутні технічні засоби для формування складного, непересічного само-образу особистості, відповідно до своєї власної унікальності. Тобто самовиявлення, свобода самовираження стають не лише бажаними, але й соціально та економічно санкціонованими.

Слід зазначити, що слово «хакер» тут не має жодного стосунку до комп'ютерних злочинців, а означає – як це й було спочатку – індивідуума, який бажає реалізувати свою пристрасть до творчості: хакером рухає ідея, здійснення якої він вважає не лише важливим, але й таким, що при-

носить задоволення. Перелічуючи ті риси, які характеризують хакерівську культуру, Кастельс відзначає передусім такі з них як свободу – свободу творити, свободу вільно користуватися усіма наявними знаннями, свободу поширювати ці знання на власний розсуд, у будь-якій формі та через будь-який канал, що обирається хакером. Як зазначає Кастельс, «хакерівська культура у своїй суті – це культура зближення людей та їхніх машин у процесі вільної взаємодії. Це культура технологічної творчості, яка ґрунтується на свободі, співробітництві, обопільності та неформальності» [1, 48].

Звичайно, хакерівська культура є неоднорідним явищем, в ній існують субкультури, побудовані на політичних принципах, а також на особистому протесті. Тобто частина з них вважає важливим обстоювати свободу слова в Добу інформації, захищати свої позиції від зазіхань урядів та корпорацій. Інші хакери будують власну соціальну автономію на Інтернеті, борючись за збереження своєї свободи, проти можливого втручання влади, зокрема проти поглинання своїх Інтернет-сервіс-провайдерів корпоративними ЗМІ. На периферії цієї повстанської хакерівської субкультури існують «крекери» (від англ. «cracker» – злодій), які теж неоднорідні за своїм складом.

У чому суть цього протиставлення хакерівської етики протестантській? Як зазначають Кастельс і Хіманен, ідея праці як обов'язку в протестантській етиці ставиться під сумнів ідеєю пристрасного та творчого ставлення до своєї праці в етиці хакерів, створюючи опозицію між творцями інформації та іншими працівниками [3, 186].

Зрештою, це означає, що індивідуальні інтенційні акти (свобода, духовність, відповідальність) не так явно контрастують із соціально санкціонованою поведінкою, що «творча адаптація» людини до плінного, мінливого соціального порядку є необхідною передумовою існування нового інформаційного суспільства.

Втім, Кастельс намагається поставити проблему інакше і доводить існування ширшого утворення – Інтернет-культури, яка характеризується чотирирівневою структурою (техномеритократична культура, хакерівська культура, культура віртуальних громад та підприємницька культура). Як зазначає Кастельс, «разом вони утворюють ідеологію свободи, яка поширена у світі Інтернету» [1, 35]. Ці культурні рівні розташовані в ієрархічному порядку і перебувають у певному співвідношенні. Вершиною цієї культурної конструкції є техномеритократична культура науково-технологічної еліти, що виникла головним чином у великій науці та університетському середовищі.

Хакерівська культура конкретизувала меритократію, посиливши внутрішні межі спільноти тих, хто пройшов технологічну ініціацію, та зробивши її незалежною від існуючої влади. Згодом розбудова Інтернет-мережі сприяла формуванню громад он-лайн, які побудували своєрідне нове суспільство. І нарешті, Інтернет-підприємці відкрили нову

«планету», заселену надзвичайними технологічними інноваціями, новими формами суспільного життя та самовизначальними індивідуумами.

Підсумовуючи сказане, Кастельс робить висновок, що «культура Інтернету – це культура, побудована на технократичній вірі в прогрес людства завдяки технологіям, утверджена співтовариствами хакерів, існування яких визначається вільною та відкритою технологічною творчістю, втілена у віртуальних мережах, спрямованих на створення нового суспільства, та матеріалізована у функціонуванні нової економіки підприємцями, яких надихала можливість отримання прибутків» [1, 59].

Література:

1. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. – К., 2007.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.
3. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. – К., 2006.
4. Тоффлер Е. Третя хвиля. – К., 2000.
5. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство, сила – Акта, 2003.
6. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
7. Тоффлер О. Раса, власть и культура // Там само.
8. Вельш В. Наш постмодерний модерн. – К., 2004.
9. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism. – L., 1976.
10. Берлін І. Чотири есе про свободу. – К., 1994.
11. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К., 1996.
12. Д'юї Дж. Досвід і освіта. – Львів, 2003.

Виталий Лях. Информационное общество и поиски новой образовательной парадигмы.

Опираясь на разработки известных теоретиков информационного общества (Д.Белл, Э.Тоффлер, М.Кастельс, П.Химанен), автор исследует проблему поиска новой образовательной парадигмы. Общество информационной эпохи требует людей новой формации, способных действовать креативно в условиях разнообразия, в постоянно изменяющихся ситуациях. Для их подготовки следует изменить не только формальные условия (как-то развитие системы университетов), но и перестроить систему образования содержательно. Скоротечность изменений на фоне возрастающего разнообразия требует постоянного обновления знаний и системы обучения. Каким образом научить студентов постоянно учиться? Как следует перестроить «невидимую» часть обучения, или «скрытый учебный курс»? Как помочь развить способность адекватно, то есть креативно и инновационно, реагировать на вызовы эпохи перемен? Автор очерчивает пространство поиска ответов на эти вопросы, привлекая понятия «дух информационализма», «информационно-технологическая парадигма», «хакерская культура», «хакерская этика», «идеология свободы».

Vitaliy Lyakh. Information Society and Searches for a New Educational Paradigm.

The author examines the problem of a search of a new educational paradigm, basing on the ideas of theoreticians of information society (D.Bell, A.Toffler, M.Castells, P.Himanen). The information epoch society needs the persons of a innovative world outlook, which will be able to act creatively in the diversity conditions, under the constantly changeable situations. In order to develop an innovative worldview it is necessary to change not only the formal conditions (for example, development of the universities' system), but restructure the content of educational system. The constant changes and increasing variety require renovation of knowledge and the system of teaching. How to maintain a student motivation for a lifelong study? How to restructure an «invisible» side of teaching, or «hidden educational course»? How to help the students to develop their capacities sufficiently, so to become creative and innovative; to reply adequately on the challenge of the epoch? By answering these and other questions, the author uses such notions as «spirit of informationalism», «information and technological paradigm», «hackish culture», «hackish ethics», «ideology of freedom».